

Tudománytörténeti fejezetek a
magyar szlengkutatás történetéből:
Bárczi Géza szlengkutató tevékenysége

Záródolgozat

Darida András
IV. Magyar-I. Szociológia

Bárczi Géza, a debreceni egyetem egykori kitűnő tanára, a XX. század kétségtelenül egyik legfontosabb és legjelentősebb nyelvésze volt. Munkássága a nyelvészet szinte minden jelentős területére kiterjedt, úgy szinkrón, ahogy diakrón szempontból. Ám van tevékenységének egy kevésbé ismert, pontosabban ismertett része, és ez a szlengkutatói munka. Az ebben a témában megjelent írásai ugyan nem jelentős számúak, de a század utolsó negyedében kialakuló tudományos alapokon fekvő szlengkutató munka menetében sok egykori elgondolását viszontláthatjuk, de természetesen megvannak a különbségek is.

Dolgozatomban három részre osztva próbálom meg bemutatni a választott témát: az első rész a mai szlengfogalmat járja körül, a második Bárczi elgondolásait és meglátásait mutatja be ebben a témában megjelent írásai és cikkei alapján, az utolsó részben pedig a mai tudományos szlengfelfogást és Bárczi szlengről vallott nézeteit vetem össze a hasonlóságok, illetve különbségek alapján.

1. A szlengfogalom körülhatárolása

A szleng egy teljesen közismert, ám mégis nagyon nehezen meghatározható fogalom. Nem rendelkezünk olyan általánosan elfogadott meghatározással, ami kielégítené a szleng használóinak és kutatóinak a fogalommal kapcsolatos ismereteit és érzelmeit. Ennek ellenére több fogalom meghatározást is találunk az ide vonatkozó szakirodalmakban, melyek önmagukban nem fedik a pontos fogalmat, de mindegyik tartalmaz helytálló megjegyzéseket a témával kapcsolatban.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a szleng nyelvi univerzálé, hiszen megjelenik minden olyan beszélőközösségben, melynek tagjai napi beszédkapcsolatban állnak egymással, tehát ahogy az angol nyelvben jelen van, ugyanúgy megtalálható az észti, vagy éppen a kínai nyelvben is. Alapvetően két nyelvi jelenségre lehet bontani a szlenget: egyrészt szó- és kifejezőkészlet, másrészt nyelvhasználati forma. Mindkét nyelvi jelenség azonos tulajdonságokkal rendelkezik: könnyed, bizalmas, fesztelen, informális és nagy érzelmi telítettségű. A szlenget általában szókészlete miatt ítélik el, és indítanak kevés sikerrel kecsegtető irtóhadjáratot ellene, hiszen durvának, elítélendőnek és a magyar nyelv hagyományaihoz nem méltónak tartják. Ám a szlenget beszélők igyekeznek a tabu dolgokra és kifejezésekre szalonképes megoldásokat találni, tehát a szleng nem merül ki sem a durva, sem a társadalmilag nem elfogadott szavak használatában.

A szlenggel történő kommunikáció miéretté kétféle válasz adható, egyrészt az adott szleng használói igyekeznek elhatárolni magukat bizonyos más csoportoktól, vagy társadalmi rétegektől, ez által ez a funkció egy sajátos társadalmi vonást hordoz magában. Ez figyelhető meg a Bárczi által is tanulmányozott tolvajnyelv esetében, ahol a szlengbeszélők teljesen érthető okokból határolódnak el a többi társadalmi rétegtől. A másik válasz pedig egyfajta pszichológiai funkcióval rendelkezik, melynek lényege szerint a szlenget beszélőket azonosság tudat köti össze sajátos nyelvhasználatuk miatt, egy csoportba tartozóknak érzik magukat, tehát erősíti az összetartozás érzését. Én ezt főleg a szarvasi focistáknál figyeltem meg.

pl.

Alapvetően három nagyobb csoport határolható el a szlengtípusok között: a kicscsoport *szleng*ek, a nagycsoport *szleng*ek és a közszleng. Az első csoport a szleng használatának valódi színtere, itt születnek meg a lexikográfiai is megfogható valódi szlengszavak. A második csoport tovább tagolható két részre, az egyik a helyi szleng, a másik a szakszleng, ami jelentheti például a filmesek, vagy éppen a katonák szlengjét. A harmadik csoport szavai alkotják a helytől és szakmától független szlengszavak csoportját.

Összefoglalva elmondható tehát, hogy a szleng egy olyan sajátos beszédműfaj, mely fontos társadalmi és pszichológiai szerepet is betölt használói körében, növelve az egybetartozás valamint a többi társadalmi rétegtől való különbözőség érzetét. Csakúgy jelen van a városi nyelvben, ahogy a faluban vagy a különböző nyelvjárásokban. Széles érzelmi skálán mozog, nagyfokú emocionális telítettség jellemzi, használói általában valamifajta világfölttiséget, gúnyt érzékeltetnek beszédmódjukkal. Ami mindezek mellett mégis a legfontosabb jellemzője, az az állandósága, hiába próbálják meg változatos eszközökkel kiküszöbölni, vagy helyettesíteni.

5. Kivétel az ml szl.

Bárczi Géza szlengkutató munkássága:

Bárczi ezirányú tevékenysége főként a harmincas-negyvenes évekre helyeződött, az ezt követő időszakban háttérbe kerültek ilyen témájú cikkei. Ez sajnálatos, mert gondolatai továbbfejlesztésével nagyot lendíthetett volna a kommunista időszak politikai ideológiáktól terhes nyelvészeti felfogásán, amely teljesen háttérbe szorította az esetleges szlengkutató tevékenységet. Az egyre erőszakosabbá váló nyelvművelés szintén sokat ártott nemcsak magának a szlengkutatásnak, de a szlengről való vélekedést is negatív irányba toltta el, tehát káros vadhajtásnak minősítette a szlenget, használóit pedig a magyar nyelv elkorcsosítóiként jellemezte. Bárczi Géza ezen a felfogáson próbált meg változtatni viszonylag kevés, de jelentősnek tekinthető írásával.

A szlengszavak ilyen irányú megítélése nem a XX. század második felében kezdődött, mióta ilyen típusú szavak és nyelvhasználat létezik, az emberek általánosan elítélik és elhatárolják magukat tőle, pedig a legprűdebb ember is

↓ *mit? mely?*

elejt néha egy-egy szitkozódást, és így akaratán kívül bizony ő is a szleng használójává válik. Persze a különféle szitkozódások és káromkodások nem egyértelműen sorolhatóak be a szlengbe, de egy-egy továbbfejlesztett változatuk, szalonképessé tett verziójuk mindenképpen oda tartozik, olyan ember pedig nincs, aki nem káromkodja el magát néhanapján.

Időrendben első tanulmánya a Magyar Nyelv 1931-es számában jelent meg, és úgy gondolom terjedelmében és hatásában is ez a legnagyobb, ezért hosszabban foglalkozom vele. A „Pesti nyelv” címet viselő írás az addigra jelentős szerepet betöltő és jellegzetesen elkülönülő fővárosi nyelvhasználatot hivatott áttekintően bemutatni. A tanulmányt alapvetően két nagyobb részre lehet választani, az elsőben a szociológiai, társadalmi környezetet írja körül Bárczi, a második rész pedig inkább nyelvészeti szempontból (alaktan, stilisztika) vizsgálja ezt a fajta szókinccset.

Alapvetően jelenti ki Bárczi, hogy Budapesten az idők során kialakult egy sajátos nyelvhasználati forma, egy különleges nyelv, mely grammatikai szempontból szinte teljesen azonos az ország más helyein használt nyelvvel, vagyis a köznyelvvél, ám szókinccsét tekintve sok helyen eltér attól. Ezt a nyelvet az alacsonyabb társadalmi rétegekből eredezteti, de szakadatlanul szivárognak be szavak a városi polgárság nyelvébe, innen esetleg az egész köznyelvbe, sőt akár az irodalmi nyelvbe is, a publicisztika nyelvéről nem is beszélve, hiszen az akár az effajta nyelvhasználat melegágyának is tekinthető ebben az időszakban, különös tekintettel a sportlapokra. Megint csak a labdarúgásra tudok hivatkozni, mely egyre népszerűbbé válásával természetszerűleg rengeteg idegen szót hozott be főként Angliából, és a magyar nyelvhasználat és ezen szavak kombinálásával nagyszámú keverék szót hozott létre, amelyek először szintén az alsóbb rétegek nyelvében jelentek meg.

Bárczi következő fontos megjegyzése ennek a nyelvhasználati módnak az elnevezésére vonatkozik. Általában argotnak, vagy jargonnak nevezték abban az időben francia mintára, de az elnevezést nem tartja egészen helyesnek, hiszen a szó szoros értelmében mind az argot, mind a jargon a tulajdonképpeni titkos tolvajnyelvet jelenti. Ennek a különleges szókinccsnek egésze vagy csupán egy része behatol a különböző társadalmi osztályok nyelvébe, s az eredmény már nem argot, hanem argotval átítatott köznyelv. Innen aztán egyes

„ » <<

szavak, kifejezések még feljebb hatolhatnak a láthatatlan társadalmi ranglétrán, és behatolhatnak a műveltebb társadalmi osztályok nyelvébe. És éppen ezáltal szűnnek meg argot-szavak lenni, mivel két legfontosabb tulajdonságukat, a titkosságot és a csoporthoz kötöttséget elvesztik. A szűkebb körű, igazi argotnak a szavait végeredményben az különbözteti meg a többi csoportnyelvek szavaitól, hogy céljuk csak igen kis mértékben fogalmak tisztázása, folyamatok vagy cselekedetek egymástól való elkülönítése, hanem sokkal inkább a titkosság, a közérthető beszédétől való eltérés a mozgatórugója. Szintén rendkívül fontos megállapítása, hogy az argot teljesen különbözik a nyelvjárásoktól, ugyanis amíg az argot tudatos, de legalábbis féltudatos szóteremtés eredménye, addig ez a nyelvjárásokról nem mondható el, hiszen azok nem tudatosan jöttek létre. A nyelvjárások és az argot összemérésének abban az időben jónéhány híve volt, főleg azok közül, akik a nyelvjárásokat is valamifajta csökevényes nyelvhasználatnak tekintették, és ezért próbálták meg összekapcsolni és mindkettőt kiátkozni az elfogadott nyelvhasználati módok közül.

Bárczi megállapítja azt is, hogy mivel az argot használói tisztában vannak azzal, hogy tulajdonképpen ők egy link nyelvi kifejezést használnak az adott esetben, ezért az argot szókészlet tetemes része még idegen szóként van a köztudatban.

Az általa többször említett alacsonyabb szintűnek tekintett köznyelv, azonban nem csak az argotból táplálkozott, hanem mindenféle más csoportnyelvekből is, így például kiemelkedő szerepe volt a diáság nyelvének. Hogy a különböző csoportnyelvek találkozni tudjanak, és összekeveredjenek ehhez olyan társadalmi események adták meg a hátteret, mint a sportesemények vagy a mozilátogatások. Itt a legeltérőbb társadalmi rétegek kerültek egymással összeköttetésbe, és nem egyszer az igazi argot világától nem messze eső egyénekekkel is. Ennek következtében a különböző argot-k határai elmosódtak, és sokszor lehetetlenné vált eldönteni, hogy egy-egy kifejezés honnan is indult ki eredetileg. A tolvajnyelv kifejezőkészletében ugyanúgy megtalálhatóak voltak diáknyelvi szavak, ahogy a diáknyelvben az eredeti argoból elszármazott kifejezések.

Sorba veszi az addig a témával kapcsolatban megjelent fontosabb munkákat, mindegyiket bemutatva pár mondat erejéig, ezzel is bizonyítva alapos szakirodalmi felkészültségét.

Az argot szókészletet jellemezve 30-35 százalékra teszi a magyar elemeit, melyeket nagyszámú német, héber-jiddis, cigány és néhány szlovák szó egészít ki. Bár azt hozzá kell tennem, hogy ő ezeket az arányokat a tényleges tolvajnyelvre korlátozta, tehát a szűken vett argot elemeinek arányát mutatják. A szigorúan vett nyelvészeti elemzés során több mint száz, az argotba tartozó szót elemez alaktani és más szinkrón nyelvészeti szempontból.

Meglepőnek tartja, hogy a kor nyelvészei csekély figyelmet szentelnek e szóanyag fejlődésének és keletkezésének. A magyarországi argot újabb volta lehetővé tenné, hogy keletkezésének kezdetlegesebb fázisában figyeljék meg. Bárcai tisztában volt vele, hogy a tárgy nem látszott valami rokonszenvesnek, mert hazánkban a jassznyelv tagadhatatlanul kevésbé állt közel a magyarság lelkiületéhez, mint például a francia argot a francia népéhez, de mivel állandóan és óriási lendülettel gyarapodott, ezért kiváló kutatási témát jelenthetett volna. De ami kiváltképp fontos, Bárcai maga jelentette ki, hogy nem érez kellő elhivatottságot a téma iránt, ezért cikkeivel inkább csak a figyelmet próbálja meg felhívni a problémára, hiszen olyan nyelvi jelenségről van szó, ami mellett egyszerűen nem szabadna elmenni szó nélkül, „ha valakit meg tudtam győzni arról, hogy e kérdés tanulmányozása érdekes és fontos feladat, célokat elértem”.

Jegyzetek a budapesti népnyelvről címet viselő írásában megemlíti, hogy a népnyelv elnevezés nem korlátozható a kétkezi földművesség nyelvére, ugyanez az elnevezés illeti a városi nyelvet is. A városi és a falusi népnyelvet ugyanannak a nyelvnek alacsony társadalmi szintű változatának tartja, és közöttük a köznyelvet tartja összekötőkapocsnak. A két fajta nyelvtípus között állandó az átjárás, kiváltképp a városi nyelv faluba áradása jellemző. Újfént megvédi a pesti nyelvet azoktól a fennhangoktól, amik romlottnak és elkorcsosultnak tartják, hiszen így is érdekes, sőt, ha lehet még érdekesebb.

Több írásában ad módszertani, kutatási javaslatokat a városi nyelvhasználattal kapcsolatban. Általában egy kettős irányú feladatot tart megoldandónak. Az első a tényleges városi népnyelv feljegyzése. Kísérleti felvételeket kellene készítenie a kutatónak azokban a különféle városnegyedekben, melyeknek

lakossága a népnyelv szempontjából számba veendők közül kerül ki. Nagy körültekintéssel kell kiválasztani az adatközlőt, a fő szempontot itt abban látja, hogy a megkérdezett az adott helyen lakjon huzamosabb ideje, a legjobb, ha születése óta. A másik feladat a nyelvjáráscsere megfigyelése, a városból faluba, illetve a faluról városba áramlók esetleges nyelvi változásainak tanulmányozása. Ez magában foglalja az argó használatának változását is a vizsgált csoportokban.

Bárczi társadalmi megoszlás szerint kétfelé tagolja a nyelvet: csoportnyelvre és rétegnyelvre. Dolgozatom szempontjából a rétegnyelvi felosztása a fontosabb, melyben feltételezi egy egységes magyar irodalmi nyelv meglétét, amit a nemzeti nyelv fogalmával azonosít. Ebből indulva ki mondja azt, hogy az argó és az ahhoz hasonló nyelvhasználati formák egy alacsonyabbrendű nyelvet képviselnek. Tehát a nyelv függőleges tagozódása szerinti felosztásban a legmagasabbra helyezi az idealizált irodalmi nyelvet, a felosztás legaljára pedig a nyelvjárások kerülnek, valamint a mi szempontunkból érdekes argotikus elemekkel telített városi nyelvváltozat. Az ilyen típusú szavak irodalmi használatára néhány példa már a XIX. században is akad, de tömeges elterjedésük egyértelműen a XX. századra tehető. Nagy részük a pesti ember sokak által pongyolának tekintett beszédén túl még nem jutott, de nagy részük azért már országszerte elterjedt. Különleges szintű stílus elemeinek tartja őket, a bennük megnyilvánuló gúnyos, tréfás fantázia színt és hangulatot jelent. Úgy gondolja, mikor az irodalom és az argó kapcsolatáról ír, hogy nem férhet kétség ahhoz, hogy az író használhat argó szavakat valami sajátos környezet levegőjének érzékeltetésére, vagy egyes szereplőinek jellemzésére. A *balek* szót emeli ki, amellyel már a XVIII. századi szójegyzékekben találkozni lehet, majd behatolt a köznyelvbe, végül az irodalom nyelvébe. Ugyanez a helyzet nagyon sok más az argóból származó szóval is. Nem biztos, hogy ez mind nyereség, mert vannak argó kifejezések, melyek használata számos régebbi eredetű szó meglétét és használatát veszélyezteti, ám mivel megvan mindegyiküknek a saját jellegzetessége, főleg a jóízűség nevében hadakozni ellenük. Az az elv, mely szerint az egyre terjedő ilyen típusú szavakat és kifejezéseket kerülni kell, igen veszélyes, mert szegényíti a nyelv kifejezőképességét.

További munkái is hitet tesznek az argó kutatása mellett, ám a korának nyelvi fejleményei mellett még egy nagyobb érdeklődési területet találtam, ez pedig a tulajdonképpeni tolvajnyelv kutatása. Ezt a városi nyelvváltozat egyik csoportjaként tekinti. A gyökereit, kialakulását kutatva említ meg több fontos dolgot: kezdetben nyalavi nyelvként, majd hebre nyelvként, végül jassz nyelvként emlegették. Az első tolvajnyelvi szójegyzéket is vizsgálja, melyet 1782-ben adtak ki. Ezt a jegyzéket már ötször adták ki a magyar nyelvészeti szakirodalomban Bárczi vizsgálódásáig, és ő ezeket az egymástól eltérő közléseket veti össze a szóalakok szempontjából. Ő maga is felfedez egy elfeledettnek hitt adatot a régi magyar tolvajnyelvvvel kapcsolatban, Sándor István csallóközi birtokos 1801-ben említette meg egy helyen, hogy a már ismert simándi koldusok nyelve hasonló az alföldi zshiványok és „Serházi” leányok különös nyelvéhez. De sajnálattal veszi tudomásul, hogy Sándor csak utal a dologra, de nem hoz példákat, és nem fejti ki észrevételeit.

Hasonlóságok és különbségek a mai szlengfelfogás és Bárczi felfogása között

A hasonlóságok említése már dolgozatom előző részében megtörtént, igaz nem tematikusan felsorolva, ezért összefoglalóan leírom ezeket még egyszer. Az első helyen mindenképpen annak a felfogásbeli egyezésnek kell állnia, ami mind az egykori nyelvészt, mind a mai szlengkutatást jellemzi: a szleng, vagy argó, ahogy Bárczi nevezi természetes velejárója nemcsak a magyar nyelvnek, hanem bármely más nyelvnek a világon, éppen ezért nem tartható fenn az az álláspont, mely szerint ezeket a szavakat, kifejezéseket ki kell gyomlálni nyelvünkéből, mert elcsúfítják, közönségessé teszik. Szintén megemlítendő az a vélekedése, mely szerint argó, szleng bárhol létrejöhet, tehát nincs nagyvároshoz kötve, igaz pályája elején ennek az állításnak ellenkezőjét vallotta. Bárczi ugyanúgy felhívta az argó rendkívüli érzelmi telítettségére a figyelmet, ahogy hangsúlyozzák ezt a mai szlengkutatók is.

A hasonlóságok után következzenek azok a különbségek, melyek alapvetően jellemzik a két felfogást. Mindenekelőtt a megnevezés eltér egymástól, persze ez még nem kell, hogy tartalmi különbséget is jelentsen. Ám tartalmi

különbséget is találunk, igaz csak Bárczi harmincas-negyvenes évekbeli tevékenységét megnézve, ahol a nyelvész az argót a köznyelvnek tolvajnyelvvél átítatott rétegeként fogta föl. Mint említettem, ez a felfogása később változott, de az argót a továbbiakban is egy alacsonyabb szintű köznyelvként tartotta számon, ami teljesen téves felfogás, hiszen egyszerűen nem tehetünk különbséget a nyelv egyes használati módjai között esztétikailag, mert mindegyik változat ugyanahhoz a nyelvhez tartozik és ki az az ember, aki arra hivatott, hogy eldöntse, milyen nyelvhasználati típust beszéljünk. Ugyanígy azzal a nézetével sem egyeznek meg, mely szerint van egy eszményi, minden más változat fölött álló irodalmi nyelv, a szleng pedig lent a porban a nyelvjárásokkal karöltve. Egyszerűen azért nem tehető fel egységes irodalmi nyelv, mert ilyen változat nincsen a mai napig, hiába küzdenek érte a harcok nyelvűművelők.

Felhasznált irodalom:

1. Bárczi-emlékkönyv (1994)
2. Bárczi Géza: A XX. század magyar nyelve In: Látóhatár 16
3. Uő.: A pesti nyelv In: MNy 27
4. Uő.: A városi népnelv kérdéséhez In: A magyar nyelv múltja és jelene (1980)
5. Uő.: Az igei átvételek kérdéséhez In: MNy 44
6. Uő.: Bevezetés a nyelvtudományba (1953)
7. Uő.: Egy régi adat a magyar tolvajnyelvre In: MNy 46
8. Uő.: Jassz nyelv és purizmus In: Magyar Szemle 46
9. Uő.: Jegyzetek a budapesti népnelvről In: Magyar Népnelv 4
10. Uő.: Legrégebbi tolvajnyelvi szójegyzékünk In: MNy 52
11. Uő.: Nyelvművelésünk (1974)
12. Győri György beszélgetése Bárczi Gézával In: Köznevelés 31/2
13. Kis Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához In: A szlengkutatás útjai és lehetőségei (1997)
14. Kis Tamás: A magyar szlengkutatás bibliográfiája (1996)
15. Kövecses Zoltán: Az amerikai szleng In: A szlengkutatás útjai és lehetőségei (1997)